

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 1461-1498

Kadın ve Erkeklerin Kabir Ziyaretiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi Evaluation of Narrations About The Visit of Men And Women to The Grave

Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu

Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı ABD,
Dr., Tekirdağ Namık Kemal University,
Faculty of Theology, Department of Arap Dili ve Belâgatı
cmollaibrahimoglu@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4704-5068

DOI: 10.47424/tasavvur.1171232

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. "Kadın ve Erkeklerin Kabir Ziyaretiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 8 / 2 (Aralık 2022): 1461-1498.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1171232>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Hz. Peygamber sakıncalı sonuçlara götürebileceği ve birtakım yasaklara sebep olabileceği için İslâm'ın ilk yıllarında kabir ziyaretini kadın erkek herkese yasaklamıştır. Bu konuda İslâm âlimleri görüş birliği içindedir. Zira o dönemde başta şirk olmak üzere birçok câhiliye âdeti hâlâ yaşamaktaydı. Araplar kabirlerde şirke götüren davranışlarda bulunuyor, kötü sözler söylüyor, bağırıp çağırarak ağlıyor, ağıt yakıyor, kabirlerdeki ölülerle övünüyorlardı. Kadınlar bu olumsuz davranışlara daha meyilli olduklarından Hz. Peygamber onları ziyaretten özellikle menediyor, tehdit içeren ifadelerde bulunuyordu. Âlimlerin çoğu daha sonra İslâm'ın emir ve yasakları iyice benimsemiş uygulanmaya başladığından yasağın kaldırıldığını söylerken tâbînden bazıları yasağın devam ettiğini savunmuştur. Yasağın kaldırıldığını söyleyenler de ikiye ayrılmış, bir kısmı bunun kadın ve erkek herkes için söz konusu olduğunu, diğer bir kısmı ise yasağın sadece erkekler için kaldırılmış olup kadınlar için devam ettiğini söylemiştir. Bu makalede önce Hz. Peygamber'in kabir ziyaretini teşvik eden, bizzat kendisinin ve sahâbenin kabir ziyaretinde bulunduğunu belirten rivayetler tespit edilip nakledilecektir. Daha sonra kadınların kabir ziyaretini yasaklayan ve ziyaretlerine izin veren zahiren çelişkili rivayetler incelenecek, kabir ziyaretine dair bugüne kadar ortaya konan farklı kanaatler, mezhebî, fikhî ihtilaf ve yorumlar tek tek nakledilip delilleri ve gerekçeleri ele alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Peygamber, Sahâbe, Kabir, Ziyaret

Abstract

The Prophet forbade the visit to the grave to everyone, men and women, in the early years of Islam, as it would lead to inconvenient consequences and cause a number of prohibitions. Scholars are in agreement on this issue. Because at that time, many traditions of ignorance, especially polytheism, were still alive. The Arabs committed acts that led to polytheism in the graves, said bad words, cried shouting, lamented, and boasted about the dead in the graves. Since women are more prone to these negative behaviors, the Prophet specifically forbade them from visiting and made statements containing heavy threats. Most of the scholars later said that the ban was lifted because the commandments and prohibitions of Islam were thoroughly adopted and star-

ted to be applied, while some of the people of tabiin argued that the ban continued. And those who say that the ban has been lifted it is divided into two, one part said that it is for all men and women, the other part however, said that the ban has been lifted only for men and continues for women. In this article, first of all, the narrations of the Prophet that encourage the visit to the grave, stating that he and his companions personally visited the grave, will be transmitted and evaluated. Later, the seemingly contradictory narrations that prohibit visiting the grave for women and again state that their visit is not forbidden will be examined, different opinions, sectarian, fiqhi disputes and interpretations put forward to this day about visiting the grave will be transmitted one by one, and will be evaluated by considering the evidences and the reasons.

Keywords: Hadith, Sunnah, Prophet, Companions, Grave, Visit.

Giriş

Hz. Peygamber'in hayatında, İslâm'la bağdaşmayan âdetleri, şirk görüntülü uygulamaları yok etmek maksadıyla önce kabir ziyaretini yasaklayan, daha sonra da ziyarete izin veren farklı rivayetler vardır. Çoğunluk yasağın daha sonra nesh edildiği kanaatine sahipken az sayıda âlim devam ettiği görüşündedir. Ziyarete izin veren rivayetlerin kadınları da kapsayan genel bir rivayet mi olduğu yoksa iznin kadınları kapsamayıp onlar hakkında yasağın devam mı ettiği hususu da tartışma konusudur. Âlimler ayrıca bu ziyaretin hükmünde; mubah mı müstehap mı vâcip mi mekruh mu olduğunda da ihtilaf etmişlerdir. Zira Hz. Peygamber, bizzat kabirleri ziyaret etmiş, "Ziyaret edin" buyurmuş ve ashâbına ziyarete ne söyleyeceklerini öğretmiştir. Sahâbenin de kabir ziyaret ettiklerine dair rivayetler mevcuttur. Diğer taraftan özellikle kadınların kabir ziyaretinin doğru görülmediği anlaşılan, ziyaret edenlere lanet edilen rivayetler de vardır. Hadis âlimleri makbul iki hadisin aynı konuda zahirde de olsa birbiriyle çelişen hükümler içermesi durumunda bu çelişkinin birtakım yöntemlerle giderildiğini belirtmişlerdir. Bunlar, iki hadis arasındaki ihtilâfı te'vil yoluyla giderip her ikisiyle de amel etmeyi mümkün kılan cem'/te'lif, bir hadisin diğerinin hükmünü ortadan kaldırması anlamında nesh ve hadîslerden birini destekleyen bir sebebe dayanarak onun benimsenmesi anlamında tercih gibi yöntemlerdir. Burada da âlimler bu yön-

temlerden birini tercih edip farklı kanaatlere sahip olmuşlardır. Bir kısmı ziyarete izin veren rivayetlerin yasağı nesh ettiğini söylerken diğer bir kısmı yasağı tercih etmiştir. Bazıları da ziyaretin olumsuz şartlara sahip olması durumunda yasak rivayetlerinin, normal durumlarda izin rivayetlerinin geçerli olduğunu söylemiştir.

Konuyla ilgili rivayet ve değerlendirmeler hadis ve fıkıh kitaplarında kısmen ve dağınık olarak yer almaktadır. Bazı müstakil çalışmalar da mevcuttur; ancak onlar kabir ziyaretinin meşrûiyeti çerçevesinde tüm rivayetleri, görüşleri ihtiva eden ve değerlendiren kapsamlı çalışmalar değildir. Örneğin İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) *el-Cevâbu'l-bâhir 'i*,¹ İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) *Meşrûiyetü ziyareti'l-kubûr'u*,² Birgivi'ye (öl. 981/1573) nisbet edilen *Ziyaretü'l-kubûri's-ser'iyye ve's-şirkiyye*,³ Mer'î b. Yûsuf'un (öl. 1033/1624) *Şifâu's-sudûr'u*,⁴ Elbânî'nin (1914-1999) *Ahkâmu'l-cenâiz'i*⁵ daha çok meşrû ve bid'at ziyaret, ziyaret âdâbı, ziyaretlerde yapılan hatalar, tevessül, teberrük, kabirdekilerin kendilerini ziyaret edenlerle irtibatı gibi konulara yoğunlaşan eserlerdir. Bu çalışmanın asıl konusu ise, kabir ziyaretinin erkekler ve kadınlar açısından meşrûiyeti, Hz. Peygamber ve sahâbenin bu husustaki söz ve uygulamalarıdır.

1. Kabir, Makber Ziyaret ve Mezâr Kelimeleri

Türkçede “kabir” şeklinde kullanılan *kabr* kelimesi Arapça bir kelime olup insanın öldükten sonra defnedildiği yer, mezâr anlamındadır. Çoğulu *kubûrdur*. *Makber* ve *Makbera* kelimeleri ise kabirlerin bulunduğu yer yani mezarlık anlamındadır. Çoğulu *mekâbirdir*.⁶ *Ziyaret* kelimesinin sözlük anlamı

¹ Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm, *el-Cevâbü'l-bâhir fi züvâiri'l-mekâbir*, nşr. Süleyman b. Abdurrahman es-Sanî - Abdurrahman b Yahya (Riyad: Dârü'l-minhâc, 1404/1984).

² Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Meşrûiyeti ziyâreti'l-kubûr*, nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr (b.y., y.y., 1375/1955).

³ Takıyyüddin Mehmed Birgivi, *Ziyaretü'l-kubûri's-ser'iyye ve's-şirkiyye* (Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, 1433/2012).

⁴ Zeynüddin Mer'î b. Yûsuf, *Şifâu's-sudûr fi ziyâreti'l-meşâhidi ve'l-kubûr*, nşr. Cemâl b. Habîb Salâh (Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, 1423/2003).

⁵ Nâsırüddin el-Elbânî, *Ahkâmu'l-cenâiz ve bideuhâ* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1412/1992).

⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1376/1956), 2/784; Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 3509.

bir kimseyi, bir nesneyi görmeye gitmektir.⁷ *Mezâr* kelimesi de Arapça *ziyâret* kökünden gelen “ziyaret edilen yer” demektir ve Türkçede “ölen insanın gömüldüğü yer” anlamında kullanılmaktadır. *Mezarlık* da *mezâr* kelimesinden Türkçe ekle türetilmiş “kabirlerin bulunduğu yer” anlamındadır.⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de birer âyette *kabr*⁹ ve *mekâbir*¹⁰, beş âyette *kabr* kelimesinin çoğulu olan *kubûr*¹¹ geçmektedir. Ziyaretle ilgili tek âyet, çoklukla övünmek için yapılan kabir ziyaretini eleştiren âyettir.¹² Birçok hadiste de *kabr*, *kubûr*, *makbera*, *mekâbir* kelimelerine, kabrin yapısı, şekli, kabir azabı, fitnesi, ziyareti, kabirde sual, kabir yanında namaz kılmak gibi hususlardan bahsetmek üzere yer verilmiştir.¹³

2. Hz. Peygamber’in Kabir Ziyaretini Teşvikleri

Hz. Peygamber önce kabir ziyaretini birtakım gerekçelerle yasaklamış daha sonra da bu yasağı kaldırarak ziyarete izin verdiğini açıklamış hatta teşvik etmiştir. Bu konudaki hadisler birçok sahâbi tarafından rivayet edilmiştir:

2.1. Büreyde b. Husayb rivayeti: “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz.”¹⁴ Diğer rivayetlerde “Zira kabir ziyareti sizin hayrınızı artırır.”¹⁵ “Size ahireti hatırlatır.”¹⁶ “Kabir ziyaretinde vaaz ve ibret var-

⁷ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbahu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, nşr. Abdülazîm eş-Şinnâvî (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/260.

⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/674; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1888; Nebi Bozkurt, “Mezarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/519-522.

⁹ et-Tevbe 9/84.

¹⁰ et-Tekâsür 102/1-2.

¹¹ el-Hac 22/7; Fâtr 35/22; el-Mumtehine 60/13; el-İnfîtâr 82/4-5; el-Âdiyât 100/9-11.

¹² et-Tekâsür 102/1-2.

¹³ Bk. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), “Ezân”, 149; “Vudu”, 37; Müslim b. Haccâc Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991), “Mesâcid”, 23, 123; “Tahâret”, 39; “Cenâiz”, 104.

¹⁴ Müslim, “Cenâiz”, 106, “Edâhi”, 37.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 38/111; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), “Dahâyâ”, 36; a.mlf. *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/96; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-enoâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 12/212; Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*

dır.”¹⁷ “Kim ziyaret etmek isterse etsin. Kötü ve gereksiz söz söylemesin.”¹⁸ ilaveleri vardır.

2.2. Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti: “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Zira onda ibret vardır.”¹⁹

2.3. Enes b. Mâlik rivayeti: “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Dikkat edin artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü o kalbi hassas, duygulu, merhametli yapar, gözden yaş akıtır ve ahireti hatırlatır. Kötü söz söylemeyin.”²⁰

2.4. Ebû Hüreyre rivayeti: “Kabirleri ziyaret edin. Çünkü o ölümü hatırlatır.”²¹

2.5. İbn Mes’ûd rivayeti: “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Zira o dünyadan yüz çevirtip azla yetinmeye sevk eder ve ahireti hatırlatır.”²²

Hz. Peygamber “Ziyaret edin/etmelisiniz/edebilirsiniz.”²³ buyurarak kabir ziyaretini teşvik etmiş, gerekçesini de “Size ölümü, ahireti hatırlatır.” gibi cümlelerle açıklamıştır. Buradaki emri, İbn Hazm (öl. 456/1064) vüçûba hamletmiş, ömürde bir kere de olsa kadın ve erkek herkesin kabir ziyaretinde

ale’s-Sahîhayn, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422/2002), 1/532.

¹⁶ Ahmed, 38/113; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-kebîr*, nşr. Şuayb el-Arnaût-Abdullatif Hirzullah (Dımaşk: Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009), “Cenâiz”, 60.

¹⁷ Ahmed, 38/122.

¹⁸ Nesâî, “Cenâiz”, 100.

¹⁹ Ahmed, 17/429; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 12/181; Hâkim, 1/530; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: y.y., 1432/2011), 7/518.

²⁰ Ahmed, 21/141; Hâkim, 1/532; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/519.

²¹ Müslim, “Cenâiz”, 108.

²² Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dımaşk: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1430/2009), “Cenâiz”, 47; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A’zamî (Karaçi: el-Meclisü’l-İlmî, 1970), 572-573; İbn Hibbân, 3/261; Hâkim, 1/531.

²³ Emir sıgası; vüçûp ifade eder diyenlere göre “edin”, müstehaplık ifade eder diyenlere göre “etmelisiniz”, mubâhlık ifade eder diyenlere göre “edebilirsiniz”, şeklinde ifade edilebilir.

bulunmasının *vâcip* olduğunu söylemiştir.²⁴ Bir kısım âlimler yasaktan sonraki emir *ibâha* ifade eder diyerek emri mubahlığa hamletmiş ve ziyaretin *mubah* olduğunu belirtmiştir.²⁵ Çoğunluk ise, rivayetlerde belirtilen ölümü, ahireti hatırlatması gibi gerekçeler sebebiyle emri müstehaplığa hamletmişler ve kabir ziyaretinin *müstehap* olduğunu söylemişlerdir.²⁶ Sonuç olarak -tâbiünden İbrâhim en-Nehâî (öl. 96/714), Şa'îbî (öl. 104/722) ve İbn Sîrîn (öl. 110/729) hariç- âlimlerin tamamı bu rivayetlerle ziyaret yasağının erkekler için nesh edildiği hususunda görüş birliği içindedir.²⁷ Kadınlar hakkında ise, ihtilaf vardır. Bazıları farklı rivayetler sebebiyle yasağın onlar hakkında devam ettiğini söylerken, çoğunluk kaldırıldığı kanaatinde. Çünkü zikredilen rivayetlerde gerekçelerin genel oluşu hükmün de genel olduğunu göstermektedir. Zira ahireti, ölümü hatırlamak gibi hususlara erkekler kadar kadınların da ihtiyacı vardır.²⁸

²⁴ Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Kurtubî, *el-Muhallâ*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: İdaretü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1349), 5/160.

²⁵ Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdülkerîm b. Ali en-Nemle (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1413/1993), 2/612; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî (Kuveyt: Dâru's-Safve, 1413/1992), 2/378; İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed, *et-Tahrîr fi 'ilmi'l-usûl* (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 140.

²⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühhezzeb*, nşr. Muhammed Necîb el-Mutî (Cidde: Mektebetü'l-irşâd, ts.), 5/285; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü'l-bâhir*, 44; Şemsüddîn Muhammed b. Müflih el-Makdisî. *Kitâbü'l-Fürû'*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003) 3/411; Muhammed Emîn b. Ömer ed-Dimeşkî, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhi Tenvîri'l-ebşâr*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvez (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 3/150; Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübki, *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyyi, 1394), 9/101; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *İ'lâü's-sünen* (Pakistan: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ülûmî'l-İslâmiyye, 1415), 8/330.

²⁷ Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğni*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 3/517; Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/285; Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 4/587.

²⁸ Bk. Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî, *Hâşiye alâ Süneni'n-Nesâî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 2/393; Sar'ânî, *Sübülü's-selâm*, 3/320-321.

3. Hz. Peygamber'in Kabir Ziyaretleri

Hz. Peygamber Bakî' mezarlığını, Uhud şehitlerini ve annesinin kabrini ziyaret etmiştir. Bu da kabir ziyaretinin meşrûiyetini göstermektedir.

3.1. Bakî' Mezarlığını Ziyareti

Bizzat Hz. Peygamber tarafından mezarlık olarak kullanılmasına karar verilen ve başta Hz. Peygamber'in amcası, halaları, hanımları, kızları, oğlu, torunları olmak üzere birçok sahâbînin medfun bulunduğu Bakî' veya Bakî'ül-garkad denilen bu mezarlık, Medine'de müslümanların kurduğu ilk mezarlıktır.²⁹ Rivayetler, Hz. Peygamber'in Bakî' mezarlığına gidip orada bulunanlara dua ve istiğfar etmekle bizzat Allah tarafından emrolunduğunu,³⁰ bu emir gereği düzenli olarak orayı ziyaret edip onlara dua ve istiğfarda bulunduğunu³¹ ve Hz. Âişe'nin ifadesiyle yanında kaldığı her gecenin sonunda Bakî' mezarlığına giderek şöyle dediğini ortaya koymaktadır: "Ey mü'minler yurdu sakinleri, Allah'ın selamı üzerinize olsun! Vadolduğunuz şey başınıza geldi. Asıl hesabınız ilerde görülecektir. İnşallah biz de size katılacağız. Allahım! Bakî'ül-garkad mezarlığında yatanları bağışla!"³²

Sindî (öl. 1138/1726), Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin yanında kaldığı her gece ziyaretinin veda haccından sonra olduğunu belirtmiş, İtyûbî (1947-2020) ise, bunun delile muhtac olduğunu, ayrıca Hz. Âişe'nin bu sözünün Hz. Peygamber'in başka geceler ziyarete gitmediği anlamına gelmediğini, gitmiş fakat onun görmemiş olabileceğini söylemiştir.³³

3.2. Uhud Şehitlerini Ziyareti

Hz. Peygamber Uhud şehitlerinin kabirlerini ziyaret edip: "Bunlar kar-

²⁹ Bk. Mustafa Fayda, "Cennetü'l-bakî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/387

³⁰ Müslim, "Cenâiz", 103.

³¹ Ahmed, 43/239.

³² Müslim, "Cenâiz", 102.

³³ Sindî, *Hâşiye alâ Süneni'n-Nesâî*, 2/398; Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc* (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426), 18/607.

deşlerimizin kabirleridir.”³⁴ “Allahım, senin kulun ve nebin bunların şehit olduklarına şahitlik etmektedir.” buyurmuş, kıyamet gününe kadar, kendilerini ziyaret edip onlara selam verenlerin selamına karşılık vereceklerini belirtmiştir.³⁵ Resûlullah’ın her senenin başında bu ziyareti gerçekleştirip: “Sabretmenize karşılık selâm sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!” buyurduğu, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın da böyle yaptığı nakledilmiştir.³⁶ Resûlullah Uhud şehitlerini şehâdetlerinden sekiz yıl geçtikten sonra vefatına yakın ziyaret edip yaşayanlara ve ölenlere veda eder gibi onlara dua etmiş, sonra minbere çıkarak şunları söylemiştir: “Ben havza sizden önce gideceğim. Sizin (amellerinize) şahitlik edeceğim. Buluşma yerimiz havzdır. Ben bu yerimden havza bakıyorum. *Sizin Allah’a şirk koşmanızdan korkmuyorum. Ama dünyaya rağbet edeceğinizden korkuyorum.*”³⁷

3.3. Annesinin Kabrini Ziyareti

Hz. Peygamber annesinin Mekke ve Medine arasında Ebvâ denilen yerdeki kabrini ziyaret edip ağlamış, etrafındakileri de ağlatmış ve şöyle buyurmuştur: “Rabbimden annemim kabrini ziyaret etmek için izin istedim o da bana izin verdi. Kabirleri ziyaret ediniz. Zira o ölümü hatırlatır.”³⁸

Büreyde’nin rivayetine göre Hz. Peygamber annesinin kabrini silahlı bin atlı arasında ziyaret etmiştir. Ve o gündünden daha fazla ağladığı görülmüştür.³⁹

³⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Menâsik”, 97; Ahmed, 3/10; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, nşr. Mahfuzurrahmân Zeynullah (Beyrut: Müessesetü Ulûmi’l-Kur’an, 1409/1988), 3/168; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, 12/5.

³⁵ Hâkim, 3/31; Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, nşr. Abdülmü’tî Kal’acı (Beyrut: Dâru’l-Kütibi’l-İlmiyye, 1408/1988), 3/307.

³⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/573; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu’l-Medîneti’l-münevvere*, nşr. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: 1399/1979), 1/132; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecc, 1422/2001), 13/513; Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, 3/306.

³⁷ Buhârî, “Megazî”, 17; Müslim, “Fezâil”, 31.

³⁸ Müslim, “Cenâiz”, 108.

³⁹ Hâkim, 1/531, 2/661; Bezzâr, 10/272-273; Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, 11/469/470.

Ağlama sebebi, ahireti hatırlaması ve annesinin peygamberlik günlerine yetişip kendisine iman edememiş olması olarak ifade edilmiştir.⁴⁰

4. Sahâbenin Kabir Ziyareti

Bazı sahâbîlerin, şehitlerin veya yakınlarının kabrini ziyaret ettiğine dair aşağıdaki rivayetler kabir ziyaretinin meşrûiyetinin delilleri olarak zikredilmektedir.

4.1. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın Kabir Ziyaretleri

Ebû Bekir, Ömer ve Osman Resûlullah gibi şehitlerin kabirlerini ziyaret eder ve "Sabretmenize karşılık selâm sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!" derlerdi.⁴¹

4.2. Hz. Âişe'nin, Kardeşi Abdurrahmân'ın Kabrini Ziyareti

Hz. Âişe'nin, ana baba bir kardeşi Abdurrahmân b. Ebî Bekir (öl. 53/673) Mekke'ye 6 mil uzaklıkta bulunan Hubşî'de vefat etmiş, cenazesi Mekke'ye getirilip orada defnedilmiştir. Hz. Âişe Mekke'ye geldiğinde kardeşinin kabrini ziyaret edip üzüntüsünü Mütemmim b. Nüveyre'nin (öl. 30/650) kardeşi Mâlik hakkında söylediği şu beyitleriyle dile getirmiştir:

"Biz, uzun yıllar, Irak ve Cezire Meliki Cezîme'nin iki yoldaşı, sohbet arkadaşısı gibi (iki yakın ve dost) idik. Hatta bizim için 'Bunlar asla ayrılmaz' deniliyordu. Biz (ölüm sebebiyle) ayrılınca sanki ben ve Mâlik gecenin bir anını bile birlikte geçirmedik." Sonra Hz. Âişe: "Allah'a yemin ederim ki (vefatın ve defnin anında) bulunsaydım (cenazenin nakline izin vermezdim ve) ancak öldüğün yerde defnedilirdin. Eğer vefatında bulunsaydım (ikinci kez) seni ziyaret etmezdim" demiştir.⁴²

Kardeşi Abdurrahman'ın kabrini ziyaretten dönen Hz. Âişe'ye Abdullah b. Ebî Müleyke nereden geldiğini sormuş, Hz. Âişe kardeşi Abdurrahman'ın

⁴⁰ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsa. *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, nşr. Yahya İsmâil (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 3/452; Sübkî, *el-Menhel*, 9/93.

⁴¹ Abdürrezzâk, 3/573; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 1/132; Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 13/513; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3/306.

⁴² Tirmizî, "Cenâiz", 62; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru Kurtuba, 1427/2006), 7/368.

kabrini ziyaretten geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah ona “Resûlullah kabir ziyaretini yasaklamadı mı? diye sormuş Hz. Âişe: “Evet Resûlullah yasaklamıştı. Sonra ziyareti emretti” cevabını vermiştir.⁴³ Bir başka rivayette Hz. Âişe’nin sözü “Resûlullah kabir ziyaretine ruhsat/izin vermiştir” şeklindedir.⁴⁴

Birinci rivayette geçen “Eğer vefatında bulunsaydım seni ziyaret etmezdim” sözüyle ilgili Tîbî (öl. 743/1343), Hz. Peygamber kabirleri ziyaret eden kadınlara lanet ettiği için Hz. Âişe’nin bu sözü söylediğini ifade etmiştir.⁴⁵ Hz. Âişe’nin bu sözü şöyle de yorumlanmıştır: Sana özlemim çok fazla olduğundan ziyaret etmemezlik yapamazdım. Seni hayattayken ziyaret etseydim bu kadar özlem duymazdım ve şimdi ziyaret etmeyebilirdim.⁴⁶

Tîbî’nin yorumu kabul edilebilir değildir. Zira Hz. Âişe böyle düşünseydi ziyaret etmezdi. Ayrıca Resûlullah’ın kabir ziyaretine izin verdiğini açıkça söylemiştir. Kardeşiyle olan yakınlığına, dostluğuna, ölümün kendilerini ayırdığına şiirle vurgu yapmış, vefatı anında yanında olamayışı sebebiyle hüznünü ve ziyaret etme ihtiyacı hissettiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla bir hüküm kastından ziyade duygusallıkla söylenmiş bir söz olduğu anlaşılacaktır.

4.3. Hz. Fâtıma’nın Hz. Hamza’nın Kabrini Ziyareti

Hüseyin b. Ali’den nakledilen zayıf bir rivayete göre Hz. Fâtıma, (babasının) amcası Hz. Hamza’nın kabrini belli günlerde ziyaret eder, orada dua edip ağlardı.⁴⁷ Bir başka rivayette “her cuma” şeklindedir.⁴⁸

⁴³ Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Daru’l-Me’mûn, 1410/1989), 8/284; Hâkim, 1/532; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/523.

⁴⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Cize: Dâru Heçr, 1400/1999), 2/152; İbn Mâce, “Cenâiz”, 47.

⁴⁵ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh, *el-Kâşif ‘an hakâ’iki’s-sünen*, nşr. Abdülhamid Hindâvî (Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 4/1414.

⁴⁶ Gengûhî Reşîd Ahmed, *el-Kevekbü’l-dürrî alâ Câmi’i’t-Tirmizî*, nşr. Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî (Hindistan: Matbaatü Nedveti’l-Ulema, 1395/1975), 2/198.

⁴⁷ Hâkim, 3/30.

⁴⁸ Hâkim, 1/533; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/523-524. Zehebî her iki rivayetin isnadında bulunan Süleyman b. Dâvûd’un zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Şemsüddîn Muhammed b.

4.4. İbn Ömer'in, Kardeşi Âsım'ın Kabrini Ziyareti

Abdullah b. Ömer'in âzatlî kölesi Nâfi' b. Hürmüz'ün naklettiğine göre Abdullah b. Ömer Mekke'ye geldiğinde kardeşi Âsım b. Ömer'in (öl. 70/689) vefat ettiğini duymuş, kabrine giderek onun affını dilemiş ve ona dua etmiştir.⁴⁹

5. Kadınlara Kabir Ziyaretini Yasaklayan Rivayetler

Kadınlara kabirleri ziyaret edemeyeceklerini söyleyenlerin şu rivayetleri delil olarak zikrettikleri görülmektedir.

5.1. Kabirleri Ziyaret Eden Kadınlara Lanet Edildiğini Bildiren Rivayetler

Kabirleri ziyaret eden kadınlara lanet edildiğini bildiren rivayet, üç ayrı sahâbî tarafından yaklaşık aynı anlamı ifade eden şu cümlelerle nakledilmiştir:

5.1.1. Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivayet: "Hz. Peygamber kabirleri ziyaret eden kadınlara "زَوَّارَاتُ" lanet etmiştir."⁵⁰ Diğer bir rivayette "زائرات" şeklindedir."⁵¹ Bir başka rivayette "Allah kabirleri ziyaret eden kadınlara "زَوَّارَاتُ" lanet etmiştir."⁵²

5.1.2. Hassân b. Sabit kanalıyla gelen rivayet: "Hz. Peygamber kabirleri ziyaret eden kadınlara "زَوَّارَاتُ" lanet etmiştir."⁵³ Bir başka rivayette "زائرات" şeklindedir."⁵⁴

Ahmed ez-Zehebi, *Telhîsü'l-Müstedrek*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 1/533, 3/30.

⁴⁹ Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 7/16.

⁵⁰ Ahmed, 14/164, 165, 166; Bezzâr, 15/233; Tirmizî, "Cenâiz", 61; İbn Mâce, "Cenâiz", 49.

⁵¹ İbn Hibbân, 7/452.

⁵² Tayâlisî, 4/113; Ebû Ya'lâ, 10/314; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/522.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, 7/373; Ahmed, 24/424; Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983), 4: 42; İbn Mâce, "Cenâiz", 49; Hâkim, 1/530; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/522.

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, 7/373.

5.1.3. İbn Abbas kanalıyla gelen rivayet: “Hz. Peygamber kabirleri ziyaret eden kadınlara “زَوَارَات” lanet etmiştir.”⁵⁵ Bir başka rivayette “زائرات” şeklinde-
dir.⁵⁶

Rivayetlerin bir kısmı “زَوَارَات”, bir kısmı “زائرات” sigasıyla nakledilmiştir. Ayrıca rivayetlerin çoğunda “Hz. Peygamber’in lanet ettiği” belirtilirken Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayette “Allah’ın lanet ettiği” ifade edilmiştir.

“لَعْنٌ” fiili, “Allah ziyaret eden kadınlara lanet etmiştir.” şeklinde haber olabileceği gibi “Allah, kabirleri ziyaret eden kadınlara lanet etsin.” şeklinde dua anlamına da gelir. Lanet, Allah’ın rahmetinden kovmak, uzaklaştırmak anlamındadır ve ancak büyük günahlardan birinin işlenmesi durumunda söz konusu olur.⁵⁷

Kurtubî (öl. 656/1258) hadiste geçen “زَوَارَات” kelimesinin mübalağa ifade ettiğini, bu nedenle lanetin kabirleri çokça ziyaret eden kadınlar için olduğunu söylemiştir. Gerekçe olarak da bunun, eşinin hakkını çok fazla ihlal etmek, açılıp saçılmak, bağırıp çağırmak gibi mefselete sebep olabileceği söylenmiştir.⁵⁸ İbn Hacer (öl. 852/1449), Aynî (öl. 855/1451), Kastallânî (öl. 923/1517), Hererî (öl. 1441/2019), İtyûbî gibi birçok şarih de “زَوَارَات” kelimesinin mübalağa ifade ettiğini Kurtubî’den nakletmiştir.⁵⁹ Ancak Mahallî (öl. 864/1459) “زَوَارَات” kelimesinin “زوار” kelimesinin çoğulu, onun da semaen “زائرة”, kıyasen “زائر” kelimesinin çoğulu olduğunu yani mübalağa ifade etmediğini be-

⁵⁵ Tayâlisî, 4: 454; İbn Mace, “Cenâiz”, 49.

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, 5/181-182, 7: 370; Ahmed, 3/471, 4/363, 5/128, 227; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 82; Tirmizî, “Cenâiz”, 61; Nesâî, “Cenâiz”, 104; İbn Hibbân, 7/452-454; Hâkim, 1/530.

⁵⁷ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin, *Fethu zi’l-celâli ve’l-ikrâm bi şerhi Bulûği’l-merâm*, nşr. Subhî b. Muhammed Ramazan-Ümmü İsrâ bint Arefe Beyûmî (Kahire: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1427/2006), 2/611.

⁵⁸ Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitabi Müslim*, nşr. Muhyiddin Dîb Müstû vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996), 2/633.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 4/588; Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî Şerhi’l-Hidâye*, nşr. Eymen Sâlih Şaban (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420/1999), 8/101; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdüs-sârî ilâ şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1323), 2:399; Muhammed el-Emîn b. Abdullah, el-Hererî, *Mürşidu zevi’l-hicâ ve’l-hâce ilâ Sünen-i İbn Mâce* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1439/2018), 9/322; Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî, *el-Bahru’l-muhîtu’s-seccâc fî Şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim b. el-Haccâc* (Dammâm: Dâru İbnî’l-Cevzi, 1426), 18/642.

lirtmiş,⁶⁰ Suyûtî (öl. 911/1505), Münâvî (öl. 1031/1622) ve Sindî de Mahallî'nin sözünü nakletmiştir.⁶¹ Buna göre “زَوَّارَات” kelimesi mübalağa için değildir ve “زَائِرَات” anlamındadır. Mübalağa sigasında “ز” harfinin harekesi zamme değil fethadır. Ayrıca üç sahâbiden gelen rivayette de “زَوَّارَات” ve “زَائِرَات” mevcuttur. Dolayısıyla lanetin çokça ziyaret eden kadınlara yapıldığını, nadiren ziyaret edenlerin buna dahil olmadığını söylemek isabetli bir değerlendirme değildir.

Hadisin derecesine gelince Ebû Hüreyre rivayetinin senedinde bulunan Ömer b. Ebî Seleme dışındaki raviler sikadır. Ömer ise birçok münekkidin zayıf saydığı, hakkında *hasenü'l-hadis*, *sadûk yuhtı'* denilen⁶² yani rivayet ettiği hadis, aynının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini araştırıp ortaya çıkarmak için alınan,⁶³ mütâbaat ve şevâhidde *hasenü'l-hadis* olan bir ravidir.⁶⁴ Bu nedenle Elbânî ve Arnaût (öl. 1928-2016) hadisin *hasen* olduğunu belirtmiştir.⁶⁵

Hassân b. Sabit rivayetinin senedinde bulunan Abdurrahman b. Behmân'la ilgili İbn Hacer makbul olduğunu belirtmiş, Arnaût ve Avvâd ise İbn Hacer'in *makbuldür* sözüne itiraz ederek aksine *meçhul* olduğunu, bu yüzden Zehebî'nin (öl. 748/1348) onu *Mizan'* da zikrettiğini ifade etmiştir.⁶⁶ Ancak

⁶⁰ Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî. *Kenzu'r-râgibîn şerhu Minhâci't-tâlibîn*, nşr. Mahmûd Sâlih Ahmed Hasan el-Hadidî (Dâru'l-Minhâc, 1434/2013), 1/385.

⁶¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Ukûdu'z-zeberced fi i'rabi'l-hadisi'n-nebevî*, nşr. Selmân el-Kuzât (Beyrut: Dâru'l-cil, 1414/1994), 1/344; Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Kenzu'r-râgibîn şerhu Minhâci't-tâlibîn*, nşr. Mahmûd Sâlih Ahmed Hasan el-Hadidî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1434/2013), 5/274; Sindî, *Hâşiye alâ Süneni İbn Mâce*, nşr. Halil Me'mûn Şiha (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1416/1996), 2/254.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, nşr. İbrahim Zeybek-âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 3/230; a.mlf., *Takrîbu't-temyîz*, nşr. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Reşid, 1441/1991), 413.

⁶³ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 112, 261, 262.

⁶⁴ Arnaût, *el-Müsned* (tahrîc), 14: 164; a.mlf., İbn Mâce (tahrîc), 2: 515.

⁶⁵ Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1420/2000), 1/538; a.mlf., *Sahîhu Süneni İbn Mâce* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1997), 2/38; Arnaût, *Tirmizî* (tahrîc), 2: 533; a.mlf., İbn Mâce (tahrîc), 2/515.

⁶⁶ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl, fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Muavvez vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1990), 4/263; İbn Hacer, *Takrîbu't-temyîz*, s. 337; Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Şuayb Arnaût, *Tahrîru't-Takrîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 2/309.

senedi zayıf olsa da hadis, şahidi olan İbn Abbas ve Ebû Hüreyre rivayetlerinden dolayı *hasen li gayrihi* derecesine çıkmaktadır.⁶⁷

İbn Abbas rivayetinin senedinde bulunan Ebû Salih Bâzâm cumhura göre zayıf bir ravidir. Ancak bu rivayet de, senedi zayıf olmakla birlikte Ebû Hüreyre ve Hassân b. Sabit rivayetleriyle *hasen li gayrihi* derecesine çıkmıştır.⁶⁸

Sonuç olarak lanet hadisinin tüm senedlerinde önemli münekkitlerce zayıf sayılan ravi vardır; fakat rivayetlerin birbirini takviye etmesiyle hadis, *hasen li-gayrihî* derecesine çıkmaktadır.⁶⁹

Selefi anlayışa sahip olan İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbn Useymîn'in (1929-2001) söz konusu lanet rivayetlerini değerlendirmeleri şöyledir:

Hz. Peygamber'in: "Size yasaklamıştım." sözündeki "نَهَيْتُكُمْ" fiili normalde erkeklere ait (müzekker) bir fiildir. Kadınların dahil olmadığına dair açık bir delil olmadıkça kadınlar da tağlib yoluyla buna dahil olur. Ancak kadınlara ziyaretin haramlığını ifade eden hadisler, erkeklere ait bu fiile kadınların girmediğinin en açık karinelerindendir.⁷⁰ Kadınlar bu hitaba dahil olsalardı erkeklere ziyaret -cumhura göre- müstehap olduğu gibi kadınlara da olurdu. Zira Hz. Peygamber "Ziyaret size ahireti hatırlatır" buyurarak ziyareti, müstehaplığı gerektiren bir gerekçeye bağlamıştır. Ancak ne imamlardan herhangi birinin kadınların kabir ziyaretinin müstehap olduğunu söylediğini ne de Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde erkekler gibi kadınların kabir

⁶⁷ Bk. Arnaût, İbn Mâce (tahrîc), 2/514; a.mlf., *el-Müsned* (tahrîc), 24/424; Elbânî, *İrvâu'l-galîl fî tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1399/1979) 3/233.

⁶⁸ Bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfî'i'l-kebir* nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 3/1251; İbn Hacer, *Takribu't-temyîz*, 120; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzûa* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1412/1992), 1/393-394; Arnaût, İbn Mâce (tahrîc), 2/515; a.mlf., Ebû Dâvûd (tahrîc), 5/139; Hererî, *Mürşidü Zevî'l-hicâ*, 9/335; Avvâme, İbn Ebî Şeybe (tahrîc), 5/181-182;

⁶⁹ Bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed-Muhammed b. Abdurrahman (Medine: Mücemmeu'l-Melik Fehd, 1425/2004), 24/351; Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, 3: 232; Arnaût, İbn Mâce (tahrîc), 2: 533; et-Türkî, Tayâlisî (tahrîc), 4/114; Avvâme, İbn Ebî Şeybe (tahrîc), 5/182.

⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968), 9/60.

ziyaretine çıktıklarını biliyoruz. Hz. Peygamber kabirleri ziyaret eden kadınlara lanet etmiştir. Bu kadınlara hastır. “Ziyaret edin.” ya erkeklere hastır veya kadınları da kapsamaktadır. Âlimlerin cumhuruna göre umûmî olan, has olandan sonra ise onu nesh edemez. Kaldı ki lanet rivayeti erkeklere izinden sonradır.⁷¹ Lanet rivayeti ziyarete izin veren genel rivayeti tahsis etmekte, erkeklere izin verilip kadınlara yasak bakî kalmaktadır. Bir kereyle bile ziyaret gerçekleşmiş, büyük günah işlenmiş ve Allah’ın lanetine mazhar olunmuştur.⁷²

Bu değerlendirmelere gerekli cevabı yine selefi anlayışa sahip İtyûbî ve Elbâni vermiştir: Özetle lanet rivayetleri sıhhati tartışmalı rivayetlerdir. Birbirleriyle kuvvet kazansalar bile ziyaretin câiz olduğunu ifade eden hadislerden sıhhat bakımından daha kuvvetli değildirler. Ayrıca ziyarete izin veren rivayetlerin “Kadınlara Kabir Ziyaretine İzin Veren Rivayetler” bölümünde görüleceği üzere Medine dönemine ait, dolayısıyla daha sonra olduğu ve onu nesh ettiği gayet açıktır. Böylece “Size yasaklamıştım.” “Şimdi ziyaret edin.” fiilleri normalde erkeklere ait (müzekker) bir fiil de olsalar tağlib kuralı gereği kadınları da kapsamaktadır.⁷³

Delillerin şu şekilde cem edilmesi de mümkündür: Lanet hadisleri, ziyaretin bağırıp çağırmak, yakaları yırtıp yanaklara vurmak, açılıp saçılmak gibi olumsuzlukları barındırması durumuna hamledilmiştir. Dolayısıyla yerine göre İslâm’a uygun ziyarette izin rivayetleriyle, uymayan ziyarette ise, yasak rivayetleriyle amel edilir ve yapılan yanlışlardan dolayı o yanlışın durumuna göre ziyaret mekruh ya da haram olur. Özetle şartlara riayet edilmesi durumunda kadınların kabir ziyareti câizdir.⁷⁴

5.2. Ümmü Atıyye Rivayeti

Hanım sahâbî Ümmü Atıyye şöyle demiştir: “Biz hanımlar cenazenin arkasından kabre kadar gitmekten menedildik. Fakat bu bize kesin olarak ha-

⁷¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 24/344-353.

⁷² İbn Useymîn, *Fethu zi’l-celâli ve’l-ikrâm*, 2/611-612.

⁷³ Geniş bilgi için bk. Elbâni, *Ahkâmu’l-cenâiz*, 232-233; İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 18/645-646.

⁷⁴ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Neylû’l-eotâr şerhu Münteka’l-ahbâr*, nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk (Demmâm: Dâru İbni’l-Cevzî, 1427), 7/512; Sübkî, *el-Menhel*, 9/102; İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 18/645-646.

ram da kılınmadı.”⁷⁵

Bu hadisi değerlendiren âlimlerin çoğu, hadisin zahirindeki nehiyden dolayı kadınların cenazenin arkasından gitmelerini menetmiştir. Medine âlimleri ve Mâlik ise câiz görmüş fakat gençlere *mekruh* saymıştır.⁷⁶ *Mekruh* olduğunun delili olarak bu Ümmü Atıyye rivayeti ile aşağıda gelecek olan Hz. Fatıma ve Hz. Ali rivayetleri zikredilmiştir.⁷⁷ Hadisten anlaşılan bu nehyîn tahrîmî değil tenzihî olduğudur. İlim ehlinin çoğunluğu bu kanaattedir.⁷⁸ Nevevî (öl. 676/1277) kerâhetin tenzihî olduğunu, tahrîmî olduğunu söylemenin ise, bu sahih hadise muhalif olduğunu söylemiş ve aşağıda gelecek olan Hz. Fatıma ve Hz. Ali rivayetlerinin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Bazı fıkıh kitaplarında kadınların kabir ziyaretlerinin menedildiğine delil olarak bu rivayet zikredilmiştir.⁸⁰ Ancak bunun isabetli bir istidlâl olmadığı açıktır. Zira burada kastedilen cenazenin arkasından kabre kadar gitmektir. Cenazeyle birlikte kabre kadar gitmek ayrı, farklı zamanlarda kabir ziyaretinde bulunmak ayrı şeylerdir.

5.3. Hz. Fatıma’yla İlgili Rivayet

Bir cenazenin defninden dönerken kızı Hz. Fatıma ile karşılaşmış nereden geldiğini soran Hz. Peygamber, kızından ölen zatın ailesine taziyeden döndüğü cevabını alınca onlarla mezarlığa gidip gitmediğini sormuştur. “Senden bu hususta duyduklarım⁸¹ rağmen mezarlığa gitmekten Allah’a sığınırım” cevabını veren kızına: “Onlarla mezarlığa gitseydin deden (Abdülmüttalib) cen-

⁷⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 30, “İ’tisam”, 27; Müslim, “Cenâiz”, 34-35.

⁷⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu’lim*, 3/382; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994), 7/3.

⁷⁷ Ebü'l-Ferec Şemsüddin Abdurrahmân, *eş-Şerhu'l-kebîr*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Abdülfettâh Muhammed (Cize: Dâru Heccr, 1416/ 1993), 6/210-211.

⁷⁸ Bk. Kurtubî, *el-Müfthim*, 2/449; Nevevî, *el-Minhâc*, 7/3; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/581.

⁷⁹ Nevevî, *el-Mecmu’*, 5/236/237.

⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/523; İbn Kudâme Şemsüddin *eş-Şerhu'l-kebîr*, 6/266; İbn Rüşd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerhu ve't-tevcîhu ve't-ta'lîlü fî mesâilü'l-müstahrece*, nşr. Saïd A'râb (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 2/221.

⁸¹ Şarihler, lanet rivayetlerini kastettiğini belirtmişlerdir. Bk. Sübkî, *el-Menhel*, 8/266; İtyûbî, *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ* (Riyad: Dâru'l-Mî'râc, 1416/1996), 18/374.

neti görmedikçe sen de görmezdin” buyurmuştur.⁸²

Hadis, ehl-i fetret denilen İslâm öncesi dönemde yaşayıp vefat edenlerin durumuna bağlı olarak iki farklı şekilde yorumlanmıştır: Ehl-i fetretin necât ehli yani kurtuluşa ereceklerden olduğunu söyleyenlere göre hadisin anlamı, Abdülmuttalib (öl. 577) cennete ilk girenlerle giremeyeceği gibi sen de ilk olarak giremeyeceksin demektir. Ehl-i fetretin ehl-i necât olmadığını söyleyenlere göre hadisin anlamı ise, Abdülmuttalib cennete giremeyeceği gibi sen de giremezsin demektir. Ancak Müslüman bir kadının herhangi bir cenazeyle birlikte kabre gitmesi, onun kafir olmasını ve ebedi cehennemde kalmasını gerektirecek bir davranış değildir. Bu nedenle bu tür hadisler, ya cennete ilk girenlerle birlikte giremeyeceği veya ağır bir tehdit olarak ya da bu isyanın onu cennete girmeye engel olacak başka isyanlara sevk edebileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁸³

Hadisin, kadının taziyyeye gitmesinin câiz olduğunu,⁸⁴ kabir ziyaretine gitmesinin ise câiz olmadığını gösterdiği belirtilmiştir.⁸⁵ Ancak ravi Rebîa b. Seyf el-Meâfir’den dolayı hadisin isnadı zayıftır.⁸⁶

5.4. Hz. Ali Rivayeti

Hz. Ali’nin rivayetine göre Resûlullah (evinden bir cenazenin namazı, teşhizi ve defni için) çıktı ve birden oturan kadınlar gördü. Onlara “Sizi burada oturtan şey nedir?” diye sordu. Cenazeyi bekliyoruz, dediler. Hz. Peygam-

⁸² Ahmed, 11/137, 653; Ebû Ya’lâ, 12/113; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 26; Nesâî, “Cenâiz”, 27; İbn Hibbân, 7/450; Hâkim, 1/529.

⁸³ Suyûtî, *Şerh alâ Süneni’n-Nesâî*, (Beirut: Dâru’l-Marife, ts.), 2/327; Sîndî, *Hâşiye alâ Süneni’n-Nesâî*, 2/328; Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak el-Azîmâbâdî, ‘*Avnü’l-ma’bûd* nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1388/1968), 8/394; Sübkî, *el-Menhel*, 8/266.

⁸⁴ Azîmâbâdî, ‘*Avnü’l-ma’bûd*, 8/393; Sübkî, *el-Menhel*, 8/266.

⁸⁵ Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*. (Beirut: Dâru’l-Marife, ts.) 24: 10; İbnü’l-Hâc Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal ilâ tenmiyyeti’l-a’mâl bi-tahsîni’n-niyyât* (Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, ts.), 1/250; Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Ebu’l-Münzir Hâlid b. İbrâhim (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420/1999), 6/47; Sübkî, *el-Menhel*, 8/266.

⁸⁶ Bk. Nevevî, *el-Mecmu’*, 5/236/237; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 3/67; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1/597; Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-za’ife ve’l-mevzûa*, 14/131-133; Arnaût, *el-Müsned* (tahrîc), 11/137; Hüseyin Selim Esed, Ebû Ya’lâ (tahrîc), 12/114.

ber “Siz mi yıkayacaksınız” diye sordu. Hayır, dediler. “Kabre siz mi indireceksiniz” diye sordu. Hayır, dediler. Bunun üzerine Resûlullah “Bir sevap almadan günahkârlar olarak (evlerinize) dönün” buyurdu.⁸⁷ Hadis, Enes b. Mâlik’den de rivayet edilmiştir.⁸⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere Nevevî’ye göre kadınların cenazeyi takip etmesi *tenzihen mekruh* olup kerâhetin tahrîmî olduğunu söylemek sahih hadis olan Ümmü Atiyye rivayetine muhaliftir. Ayrıca bu Hz. Ali rivayetinin isnadı zayıftır.⁸⁹ Hanefîler ise, Hz. Ali rivayetini delil olarak kadınların cenazeyi takip etmelerinin *tahrîmen mekruh* olduğunu söylemişlerdir. İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) hadisin senedinin zayıf olduğunu; ancak zamanın değişmesi sebebiyle ortaya çıkan durumun bunu kuvvetlendirdiğini söylemiş ve Hz. Âişe’nin şu sözünü nakletmiştir: “Resûlullah kadınların kendisinden sonra yaptıklarını görseydi onları mescide çıkmaktan engellerdi.”⁹⁰ Ümmü Atiyye rivayetindeki nehyin de tenzihî; fakat o döneme mahsus olduğunu çünkü kadınların o zaman mescide ve bayramlara çıktıklarını söylemiştir.⁹¹

Bazı fıkıh kitaplarında kadınların kabir ziyaretlerinin menedildiğine delil olarak bu rivayet zikredilmiştir.⁹² Oysaki hadiste menedilen kabir ziyareti değil cenazeyi kabre kadar takiptir.

6. Kadınların Kabir Ziyaretine İzin Veren Rivayetler

Âlimlerin büyük bir kısmı fitneden emin olunması durumunda kadınların kabir ziyaretinin *mubah* olduğu görüşünü benimsemiş, delil olarak da şu rivayetleri zikretmişlerdir:

⁸⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 50; Bezzâr, 2: 249; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7: 520. Hadis, senedinde bulunan İsmâil b. Selmân ve Dînâr Ebû Ömer’den dolayı zayıftır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-temyîz*, 107, 202; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzûa*, 6/262-265; Arnaût, İbn Mâce (tahrîc), 2/516.

⁸⁸ Ebû Ya'lâ, 7/109; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1422/2001) 7/155-156. Ebû Ya'lâ'nın senedinde zayıf ravi el-Hâris b. Ziyâd, Bağdâdî'nin senedinde kezzâb ravi Ebû Hudbe vardır. Bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzûa*, 6/262-265.

⁸⁹ Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/236/237.

⁹⁰ Buhârî, “Ezan”, 163; Müslim, “Salât”, 144.

⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 3/137.

⁹² İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 1/250.

6.1. “Kabirleri Ziyaret Edin” Rivayeti

“Kabirleri ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Artık ziyaret edin/edebilirsiniz.”⁹³

Bu rivayet geneldir. Zira hitap diğer hadislerin delâletiyle kadınları da kapsamaktadır. Dolayısıyla bu izne kadın ve erkekler dahildir. Bu âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu izin fitneden emin olunması durumundadır. Yukarıda geçen İbn Ebî Müleyke hadisinde görüldüğü üzere Hz. Âişe’ye göre de izin kadınları kapsamaktadır.⁹⁴

6.2. Hz. Âişe’ye Kabir Ziyaretinde Neler Okuyacağının Öğretilmesi

Resûlullah Hz. Âişe’nin sorusu üzerine ona kabir ziyaretinde söyleyeceği şeyleri, önce orada medfûn bulunanlara selam verip sonra onlar için dua ve istiğfarda bulunmasını öğretmiştir.

Hz. Âişe: “Ya Resûlallah, (Bakî’ ehlini ziyaret ettiğimde) onlar için nasıl bir ifade bulunayım” diye sorunca Hz. Peygamber: “Selam, bu diyarın sakinini mü’min ve müslümanların üzerine olsun! Allah (buraya) önceden gelen (bu ölü)lere ve sonradan gelecek olan (hayattaki)lere rahmet etsin. Allah bizden ahirete önce gidenlere ve dünyada kalanlara rahmet etsin. Biz de inşallah size katılacağız, de.” buyurdular.⁹⁵

İbn Hacer’in de belirttiği gibi bu hadis kadınların kabirleri ziyaret edebileceğini göstermektedir. Zira Hz. Peygamber, kabir ziyaretinde ne söyleyeceğini soran Hz. Âişe’yi ziyaretten menetmemiş, ona neler söyleyeceğini öğretmiş, dolayısıyla ziyaret etmesine izin vermiştir.⁹⁶ Olay Medine’de gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber Hz. Âişe ile orada zifafa girmiştir. Yasak ise Mekke’de idi. O dönemde ahkâm genelde tevhid ve inançla alakalıydı. Ziyaretin yasaklanması da şirke götürmesin diye sedd-i zerâi’⁹⁷ kabilinden bir

⁹³ Müslim, “Cenâiz”, 106, “Edâhî”, 37.

⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 4/588; İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 18/644.

⁹⁵ Müslim, “Cenâiz”, 103.

⁹⁶ İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, 2/274; Sübkî, *el-Menhel*, 9/103; İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 18/644.

⁹⁷ Şer’an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubâh fiillerin yasaklanması. Geniş bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i zerâi’”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/277-282.

yasaklamaydı. Tevhid Müslümanların kalbine yerleşince ziyarete izin verildi. Dolayısıyla yasağın Mekke’de, Hz. Âişe’ye ziyaret izninin ise, Medine’de olduğu kesindir.⁹⁸

6.3. Kabir Yanında Ağlayan Kadın Rivayeti

Hz. Peygamber, çocuğunun kabri başında (bağırıp çağırarak) ağlayan bir kadının yanına gelip: “Allah’(a isyan)dan sakın ve sabret!” buyurdu. Kadın: Başımdan git, zira başıma gelen musibet senin başına gelmemiştir, dedi. Kadın Hz. Peygamber’i tanımamıştı. Kendisine, onun Hz. Peygamber olduğu söylenince hemen Hz. Peygamber’in kapısına geldi, orada kapıcılar göremedi. Hz. Peygamber’e: Sizi tanıyamadım, dedi. Hz. Peygamber de: “Sabır, felâketle karşılaştığın ilk andadır.” buyurdu.⁹⁹

Hz. Peygamber kadının ağlamasına ve sabırsızlığına karşı çıkmış, kabir ziyaretine bir şey dememiş dolayısıyla onu onaylamıştır. Bu da kadınların kabirleri ziyaret edebileceğini göstermektedir.

Ziyaretin câiz olmadığını söyleyenler burada Hz. Peygamber’in kadının kabir ziyaretine onayının olmadığını, aksine ona takvayı ve sabrı emrettiğini, takvanın emirleri yapıp yasakları terk etmek olup ziyaretin de bu yasaklardan biri olduğunu, kabre gelip orada ağlamasının sabra da aykırı olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca olayın Hz. Peygamber’in lanetinden sonra olduğunu bilinmediğini, bu nedenle nesh edildiğinin söylenemeyeceğini belirtmişlerdir.¹⁰⁰ Ancak insanların anlayacağı dilde açık ve net konuşan Hz. Peygamber’in kadına açıkça ziyaretin câiz olmadığını söylemeyip “Allah’tan kork ve sabret!” sözüyle bunu da anlatmak istemiş olmasını iddia etmenin zorlama bir yorum olduğu gayet açıktır. Elbânî bu değerlendirmeyi iki noktadan reddetmiştir. Birincisi, takvanın ziyaret yasağını içerdiğini söyleyebilmek için kadının ziyaret yasağını bilmesi ve yasağın nesh edilmemiş olması gerekir ki bu bizce malum değildir. Nehiy devam ediyor olsaydı Hz. Peygamber takvayı emretmekle yetinmez kadını açıkça uyarır ve yasağı ona söylerdi. İkincisi, nehiy Mekke’dedir. Kıssayı nakleden Enes’i annesi Hz. Peygamber’e Medine’ye geldiğinde getirmiştir ve Enes o zaman on bir yaşındadır. Dolayısıyla olay Medine

⁹⁸ Elbânî, *Ahkâmu’l-cenâiz*, 232-233.

⁹⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 31; Müslim, “Cenâiz”, 14-15.

¹⁰⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 9/61.

dönemine aittir ve nehyden sonradır.¹⁰¹

6.4. Hz. Âişe'nin, Kardeşi Abdurrahmân'ın Kabrini Ziyareti

Hz. Âişe Mekke'ye geldiğinde kardeşi Abdurrahman'ın kabrini ziyaret edip "Eğer vefatında bulunsaydım (ikinci kez) seni ziyaret etmezdim"¹⁰² demiştir. "Resûlullah kabir ziyaretini yasaklamadı mı? sorusuna "Evet Resûlullah kabir ziyaretini yasaklamıştı. Sonra ziyareti emretti"¹⁰³ cevabını vermiş ve Resûlullah'ın kabir ziyaretine ruhsat verdiğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Kabir ziyaretine izin veren rivayete kadınların da dahil olduğu âlimlerin çoğunun görüşüdür. Hz. Âişe de bu görüştedir. Kardeşinin kabrini ziyaret edip Hz. Peygamber'in ziyareti önce yasaklayıp sonra emrettiğini söylemesi bunu göstermektedir.¹⁰⁵

Kadınların kabir ziyaretini câiz görmeyenler Hz. Âişe'nin Mekke'ye kabir ziyareti maksadıyla değil hac için gelip yolu üzerindeki kardeşinin kabrini de ziyaret ettiğini ve bunda bir sakınca olmadığını belirtmişlerdir. Ziyaret maksadıyla gittiği farz edilse bile "Eğer vefatında bulunsaydım seni ziyaret etmezdim" sözünün, kadınların kabir ziyaretinin câiz olmadığını Hz. Âişe tarafından da bilindiğini gösterdiğini söylemişlerdir. "Evet Resûlullah kabir ziyaretini yasaklamıştı. Sonra emretti" hadisi Bistâm b. Müslim rivayeti olup sahih olsa bile bunun Hz. Âişe'nin te'vili olduğu, bu te'vilin daha kuvvetli bir rivayete muhalif olmaması durumunda makbul olabileceği, burada ise ziyareti yasaklayan rivayetlere muhalif olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶

Bu değerlendirmeler isabetli değildir. Şöyle ki câiz olmasaydı Hz. Âişe bu ziyareti gerçekleştirmezdi. Yolu üzerinde bile olsa sonuçta ziyarette bulunmuştur. Ziyaret etmesine rağmen o sözü söylemişse sözün farklı yorumlanması gerekir ki bu konudaki yorumların bir kısmı daha önce nakledilmişti. "Resûlullah kabir ziyaretini yasaklamıştı. Sonra ziyareti emretti" sözü de Hz. Âişe'nin yasağın nesh edildiği kanaatine sahip olduğunu göstermektedir. Ay-

¹⁰¹ Elbânî, *Ahkâmu'l-cenâiz*, 234-235.

¹⁰² Tirmizî, "Cenâiz", 62; İbn Ebî Şeybe, 7/368.

¹⁰³ Ebû Ya'lâ, 8/284; Hâkim, 1/532; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/523.

¹⁰⁴ İbn Mâce, "Cenâiz", 47.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 4/588.

¹⁰⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 9/61.

rıca bunu açıkça Hz. Peygamber'e nisbet etmiştir. Hadisin sıhhatine gelince Hâkim (öl. 405/1014), hadisin sahih olduğunu söylemiş Zehebî de onu onaylamıştır. Bûsirî (öl. 840/1436) de hadisin isnadının sahih, ricâlinin sikât olduğunu belirtmiş, ravi Bistâm'ı ise, birçok âlimin tevsîk ettiğini söylemiştir.¹⁰⁷

6.5. Hz. Fâtıma'nın Babasının Amcası Hz. Hamza'nın Kabrini Ziyareti

Daha önce geçtiği üzere Hz. Fâtıma, babasının amcası Hz. Hamza'nın kabrini belli günlerde ziyaret eder, orada dua edip ağlardı.¹⁰⁸ Bazı rivayetlerde "Her Cuma ziyaret ederdi" şeklindedir.¹⁰⁹

Hz. Fatıma'nın bu ziyareti de kadınların kabir ziyaretinin câiz olduğunu göstermektedir.

6.6. Kabir Ziyaretinin Gerekçeleri

Rivayetlerde kabir ziyaretinin gerekçeleri (ta'lîl) olarak şu hususlar belirtilmiştir: "Ziyaret, insana ölümü ve ahireti hatırlatır, ibret verir, kalbi inceltir, gôzyaşı akıttırır, insanı dünyada zühd ve takvaya yöneltir, hayrın artmasına sebep olur." Bunlar, kadın ve erkeklerde müşterek hususlardır. Erkeklerin bunlara ihtiyacı olduğu kadar kadınların da ihtiyacı vardır. Bu da ziyarete izin veren rivayetlerin kadın ve erkekleri kapsadığını göstermektedir.

7. Âlimlerin Kabir Ziyaretinin Hükümü ile İlgili Görüşleri

Âlimler, Resûlullah'ın başlangıçta kabir ziyaretini yasakladığı hususunda ittifak ettikten sonra bu yasağın nesh edilip edilmediği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Yasağın nesh edilip ziyarete izin verildiğini söyleyenler de hükümünün ne olduğunda ve bu iznin erkeklere has olduğu ya da kadınları da kapsadığı hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

7.1. Erkeklerin Kabir Ziyaretinin Hükümü

Âlimlerin, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarını farklı yorumlamaları neticesinde erkeklerin kabir ziyaretinin hükümü konusunda dört farklı görüş

¹⁰⁷ Bk. Hâkim, 1/532, Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/532; Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsirî, *Misbâhu'z-züçâce fî zevâ'idi İbn Mâce*, nşr. Muhammed Muhtar (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ,1414/1993), 228.

¹⁰⁸ Hâkim, 3/30.

¹⁰⁹ Hâkim, 1/533; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/523-524.

ortaya çıkmıştır:

7.1.1. Kabir Ziyaretinin Kerâhetine Hükmedenler

Bu, tâbiünden İbrâhim en-Nehâî, Şa'bi ve İbn Sîrîn'in görüşüdür.¹¹⁰ Ziyareti yasaklayan rivayetleri dikkate almışlardır.¹¹¹ İbn Teymiyye seleften bazılarına göre yasağın nesh edilmediğini belirttikten sonra gerekçe olarak nesh eden hadisleri Buhârî'nin rivayet etmediğini ve meşhur da olmadıklarını söylemiştir.¹¹² Bu kabul edilebilir bir gerekçe değildir. Zira nesh eden hadisleri Buhârî rivayet etmemişse de Müslim rivayet etmiştir. İbn Battâl (öl. 449/1057) ve İbn Hacer ise, yasağı nesh eden rivayetlerin muhtemelen onlara ulaşmadığını belirtmişlerdir¹¹³ ki bu daha makul bir gerekçedir.

İbn Kudâme (öl. 620/1223) ve Nevevî kabir ziyaretinin mubah olduğu hususunda âlimler arasında ittifak olduğundan söz etmektedirler.¹¹⁴ Ancak İbn Hacer, tâbiünden bu üç zatın ziyaretin mekruh olduğu görüşünde olduklarını söyleyerek bu ittifak ifadesine itiraz etmiş, ittifaktan söz edenlerin muhtemelen bu zatlardan sonra bir ittifak oluştuğunu kastettiklerini belirtmiştir.¹¹⁵

7.1.2. Kabir Ziyaretinin Mubahlığına Hükmedenler

Bu, İmam Mâlik (öl. 179/795), İbnü'l-Mübârek (öl. 181/797), Şâfiî (öl. 204/820), İshak (öl. 238/853) ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) görüşüdür. Mâlik'e kabir ziyareti sorulduğunda Hz. Peygamber'in önce yasaklayıp sonra izin verdiğini dolayısıyla bir kişinin kabir ziyaretinde bulunup hayırdan başka bir şey söylememesi durumunda bunda bir beis görmediğini belirtmiştir.¹¹⁶ Tirmizî (öl. 279/892) de İbnü'l-Mübârek, Şâfiî, İshak ve Ahmed'in kabir ziyaretinde bir beis görmediklerini nakletmiştir.¹¹⁷ Hanefî âlimlerin bir kısmı da

¹¹⁰ Abdurrazzâk, 3, 569; İbn Ebî Şeybe, 7/371-373; Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Ebû Temîm Yâsir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 3/269; Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Misrî, *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmiî's-sahîh* (Katar: Dâru'l-Felâh, 1429/2008), 9/507; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/587.

¹¹¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/269; İbnü'l-Mülakın, *et-Tavzîh*, 9/507.

¹¹² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü'l-bâhir*, 43.

¹¹³ İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh*, 3/270; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/587.

¹¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/517; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/285.

¹¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/587.

¹¹⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/270-271.

¹¹⁷ Tirmizî, 2/533.

ziyaretin mubah olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Delilleri, yasaktan sonra “Ziyaret edin.” emir fiilinin mubahlık ifade etmesidir.¹¹⁹ Hz. Âişe’nin “Resûlullah kabir ziyaretine ruhsat vermiştir.”¹²⁰ sözü de mubahlığı göstermektedir.

7.1.3. Kabir Ziyaretini Müstehap Kabul Edenler

Bu, âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür.¹²¹ Rivayetlerde belirtilen “Ölümü, ahireti hatırlatır” gibi gerekçeler sebebiyle emir müstehaplığa hamledilmiş ve kabir ziyaretinin *müstehap* olduğu söylenmiştir.¹²²

7.1.4. Ömürde Bir Kere Ziyareti vâcib Görenler

Bu, sadece İbn Hazm’ın görüşüdür. Delil olarak “Kabirleri ziyaret edin.” rivayetlerini zikredip emri vüçûba hamletmiş, ilaveten Hz. Âişe, İbn Ömer ve diğer sahâbilerin kabir ziyaretinde bulduklarını nakletmiştir.¹²³

7.2. Kadınların kabir ziyaretinin Hükümü

Âlimler, kadınların kabirleri ziyaret etmeleriyle alakalı da farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bazıları mekruh olduğunu söylerken bazıları caiz olmadığını ileri sürmüştür. Bir kısım âlimler mubah olduğu kanaatine sahipken vâcib olduğunu ileri süren de olmuştur.

7.2.1. Kadınlara Kabir Ziyaretini Mekruh Görenler

Bu, tâbiînden İbrâhim en-Nehâî, Şa’bî ve İbn Sîrîn’in görüşüdür.¹²⁴ Ayrıca bazı Şâfiî, Hanefî ve Hanbelî âlimler de bu kanaattedir. Bu, Ahmed b. Hanbel’den nakledilen görüşlerden de biridir.

¹¹⁸ Bk. Haskefî, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 123; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâi’i’ fertî’l-bi’ş-şerâ’i’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 2/359.

¹¹⁹ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 2/612; Zerkeşi, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/378-379; İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 140.

¹²⁰ İbn Mâce, “Cenâiz”, 47.

¹²¹ Nevevî, *el-Mecmû’*, 5/285; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’l-bâhir*, 44; İbn Müflih, *Kitâbü’l-Fürû’*, 3/411, İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 3/150; Tehânevî, 8/330.

¹²² İbn Müflih, *Kitâbü’l-Fürû’*, 3/411; Sübkî, *el-Menhel*, 9/101.

¹²³ Kurtubî, *el-Muhallâ*, 5/160-161.

¹²⁴ Abdurrazzâk, 3/569; İbn Ebî Şeybe, 7/371-373; İbnü’l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, 9/507-508; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 4/587.

Nevevî; Şâfiî olan Şîrâzî (öl. 476/1083), İmrânî (öl. 558/1163) gibi bazı âlimlerin kadınların kabir ziyaretlerinin câiz olmadığını söylediklerini;¹²⁵ ancak bunun mezhepte şaz görüş olup çoğunluğa göre kadınların kabir ziyaretinin *tenzîhen mekruh* olduğunu söylemiş,¹²⁶ sadece bağırıp çağırma ve benzeri durumlar olursa *haram* olup lanet hadisinin bununla tevîl edildiğini belirtmiştir.¹²⁷ İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel'den kadınların kabir ziyaretiyle ilgili *mehruhtur, mekruh değildir* şeklinde iki rivayet nakledildiğini belirtip iki görüşün de delillerini zikretmiştir.¹²⁸ Bazı Hanefî âlimler yaşlı ve genç ayrımı yapıp yaşlılara câiz, gençlere *mekruh* olduğunu söylemişlerdir.¹²⁹ Aynî bu konudaki görüş ve delilleri naklettikten sonra özetle o dönemde özellikle Mısırlı kadınların kabir ziyaretinin fesat ve fitne barındırdığı için *mekruh* hatta *haram* olduğunu söylemiştir.¹³⁰ Delil olarak da daha önce geçen Ümmü Atıyye rivayeti,¹³¹ lanet rivayetleri¹³² ve kadınların sabırlarının az olması, çok feryat etmeleri gibi hususlar zikredilmiş, Ümmü Atıyye rivayetinin lanet hadisini haramlıktan mekruhlığa sarf ettiği söylenmiştir.¹³³

7.2.2. Kadınlara Kabir Ziyaretini Câiz Görmeyenler

Bu, Şâfiî âlimlerden Şîrâzî ve İmrânî ile¹³⁴ bazı Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî âlimlerin görüşüdür.¹³⁵ İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye de bu görüşü-

¹²⁵ Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*, nşr. eş-Şeyh Zeke-riyyâ Umeyrât (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1990), 1/258; İmrânî, *el-Beyân fi mez-hebi'l-İmâmî's-Şâfi'î*, 3/124.

¹²⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/285.

¹²⁷ Nevevî, *Hulâsatu'l-ahkâm*, 2/1063.

¹²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/524.

¹²⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 151.

¹³⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 8/101.

¹³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 9/58.

¹³² İbnü'l-Arabî Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta-ı Mâlik*, nşr. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymanî-Âişe binti el-Hüseyn es-Süleymanî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 2: 97.

¹³³ Sübkî, *el-Menhel*, 9/102.

¹³⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/258; İmrânî, *el-Beyân*, 3/124.

¹³⁵ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 1/250; Şürünbülâlî, *Merâkî'l-felâh*, 224; Sübkî, *el-Menhel*, 9/102.

şü tercih etmişlerdir.¹³⁶ Delilleri lanet hadisleridir. Lanetin haramlık ifade ettiği belirtilir.¹³⁷ Hz. Ali'den nakledilen hadis ile Hz. Fâtma'yla ilgili hadis de delil olarak zikredilir.¹³⁸

7.2.3. Kadınlara Kabir Ziyaretini Mubah Görenler

Bu, bazı Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîlerin görüşüdür. Hanbelîlerde de iki görüşten ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinden biridir.¹³⁹ Ziyarete bir yasak işlenmemesi durumunda mubah olduğunu özellikle belirtmektedirler. Selefi anlayışı benimseyen son dönem hadis âlimlerinden Elbânî ve İtyûbî de bu görüşü tercih etmiştir. Hatta Elbânî *müstehap* olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰ Delilleri, "Kabirleri ziyaret edin." emrinin genel oluşu; dolayısıyla bu izne kadın ve erkeklerin girmesidir. Ayrıca daha önce "Kadınların Kabir Ziyaretine İzin Veren Rivayetler" başlığı altında nakledilen rivayetlerdir.

7.2.4. Ömürde Bir Kere Ziyareti Vâcib Kabul Edenler

Bu, sadece İbn Hazm'ın görüşüdür. Erkekler için yukarıda geçen delilleri zikretmiş, erkek ve kadınların bu konuda eşit olduklarını söylemiştir.¹⁴¹

Sonuç

Kabir ziyaretinin kadınlar ve erkekler açısından meşrûiyetini ele alan bu çalışma, kabir ziyaretini yasaklayan ve ona izin veren zahiren de olsa birbiriyile çelişen farklı rivayetleri ele almış, âlimlerin bunlarla ilgili yorumlarını muhtelif başlıklar altında değerlendirip şu sonuçlara ulaşmıştır:

¹³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 24/344; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 9/59.

¹³⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 24/355; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 9/58; Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 9/57.

¹³⁸ Bk. İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 250-251; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/588.

¹³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/10; Zeynüddin b. İbrâhîm el-Misrî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. nşr. Zekeriyya Umeyrât (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/342; Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, *Hâşiye alâ Merâkı'l-felâh*, nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 620; Nevevî, *el-Minhâc*, 7/63; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, 2/221; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/523; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 9/58.

¹⁴⁰ Elbânî, *Ahkâmü'l-cenâiz*, 229; İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 18/644.

¹⁴¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/160.

Hız. Peygamber'den nakledilen "Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz." sahih hadisi, ilk dönemde konmuş olan ziyaret yasağının kaldırıldığını açıkça ifade etmektedir. Yasak Mekke'de başta şirk olmak üzere yüksek sesle ağlamak, ağıt yakmak, kötü söz söylemek gibi birçok câhiliye âdetinin işleneceği endişesiyle konmuş, daha sonra tevhidin ve dinî ahkâmın öğrenilmesi ve yerleşmesi sonucu kaldırılmıştır. Ziyaret yasağının Mekke, izin veren rivayetlerin ise Medine dönemine ait oluşu yasağın nesh edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Zaten İslâm tarihi boyunca tâbiünden İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî ve İbn Sîrîn dışında ziyaretin meşrûiyeti noktasında olumsuz bir kanaat belirten de olmamış, bu durum, yasağı nesh eden rivayetlerin muhtemelen onlara ulaşmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca rivayetler, Hız. Peygamber ve birçok sahâbînin Medine döneminde kabir ziyaretinde bulunduğunu, dolayısıyla ziyaretin meşrûiyetini ve yasağın kaldırıldığını ortaya koymaktadır.

Ziyaretin meşrûiyetinde görüş birliğine varan âlimler hükmünde, "Ziyaret edin." emrinin yorumu gereği ihtilaf etmişlerdir. İbn Hazm "emri" vüçûba hamledip ömürde bir kere bile olsa ziyaret vâciptir demiş, bazıları yasaktan sonra gelen emrin ibaha ifade ettiği gerekçesiyle ziyaretin mubah olduğunu söylemiştir. Çoğunluk ise, "ölümü, ahireti hatırlatır" gibi gerekçeler sebebiyle ziyaretin müstehap olduğu kanaatine sahip olmuştur ki delil açısından en güçlü görüş budur. Ancak bütün bunlar erkeklerle ilgili değerlendirmelerdir.

Kadınlara ilgili olumsuz bir kısım rivayetleri dikkate alarak ziyaret izninin erkeklere mahsus olduğunu söyleyenler bulunmuşsa da şartlarına uygun yapılan ziyaretin kadınlar için de meşrû olduğu âlimlerinin genelinin görüşüdür. Bu çalışmada delillerinin daha güçlü olması sebebiyle genele ait görüşün isabetli olduğu neticesine ulaşılmıştır. Şöyle ki kadınlara kabir ziyaretinin yasaklandığını belirttiği öne sürülen rivayetlerin bir kısmı cenazeyle birlikte kabre gitmeyle ilgili olup mutlak ziyarete yorumlanması isabetli değildir. Ayrıca bunlar zayıf rivayetlerdir. Bir kısmı birbirini destekleyerek *hasen* derecesine çıksa bile ziyarete izin veren rivayetler derecesinde kuvvetli değildir. Ayrıca izin veren rivayetlerin Medine dönemine ait olduğu açıkça görünmekte, dolayısıyla yasağı ifade ettiği öne sürülen rivayetleri nesh ettiği anlaşılmaktadır.

Kadınların, İslâm'a uymayan tavır ve davranışları sebebiyle ziyaretin haram ya da *mehruh* olduğu söylenebilir ki bu erkekler için de söz konusudur. Sedd-i zerâi' kabilinden genel bir yasaklamadan söz etmek de pek mümkün görünmemektedir. Zira bugün özellikle dindar kadınların, yakınlarının ya da değer verdikleri kişilerin kabirlerini İslamî hassasiyetlere uygun ve gayet vakur bir şekilde ziyaret ettiklerine şahit olunmaktadır. Mekke'de Cennetü'l-muallâ'da Hz. Hatice'nin kabrini veya Medine'de Cennetü'l-bakî'de başta Hz. Peygamber'in hanımları ve kızları olmak üzere binlerce sahâbenin kabirlerini ziyaret edecek olan hanımların bağırıp çağırarak ağlayacaklarını, taşkınlık yapacaklarını iddia etmek doğru değildir. Nasıl ki Mescid-i Nebvî'de hanımların farklı bir yerde Hz. Peygamber'in kabrini ziyaretlerine imkân veriliyor ve olumsuz bir durum yaşanmadan bu ziyaret gerçekleştiriliyorsa aynı şekilde belli günlerde bu mezarlıklar da hanımların ziyaretine tahsis edilip erkekler gibi şartlarına uygun şekilde ziyaret etmeleri sağlanabilir. Elbânî ve *Sahîh-i Müslim*'e 47 cilt şerh yazan İtyûbî gibi bir kısım Selefî anlayışa sahip âlimlerin de hanımların kabir ziyaretlerinin *mubah-müstehap* olduğunu söyledikleri görülmektedir.

Bir başka husus da Elbânî dışında kadınlar için ziyaretin *müstehap* olduğunu söyleyen olmamıştır. İbn Teymiyye, ziyaretin erkeklere *müstehap* olduğunu söyleyenlerin aynı gerekçeyle kadınlara da *müstehap* olduğunu söylemeleri gerektiğini fakat bunu söyleyenin olmadığını belirtmiştir. Oysa "ölümü, ahireti hatırlamak" gibi ziyaret izninin gerekçeleri dikkate alındığında şartlarına uygun yapılan kabir ziyaretinin erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da *müstehap* olması gerektiği kanaatindeyiz. Zira ölümü ve ahireti hatırlatacak, tefekkür ve tezekkürü sebep olacak bir amelin mubahlıktan öte bir hükme sahip olması gerekir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. Nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 cilt. Karaçi: el-Meclisü'l-İlmî, 1970.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî *el-Müsned*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 50 cilt. Dimaşk: Müesssetü'r-Risâle, 1416/1995.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.

- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Nşr. Eymen Sâlih Şaban. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Nşr. Ebu'l-Münzir Hâlid b. Nehiy. 7 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak. *'Avnü'l-ma'bûd*. Nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 13 cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 cilt. Kahire: y.y., 1432/2011.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâilü'n-nübüvve*. Nşr. Abdülmu'tî Kal'acı. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsned (el-Bahrü'z-zehhâr)*. Nşr. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 20 cilt. Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1409/1988.
- Birgîvî, Takıyyüddin Mehmed. *Ziyaretü'l-kubûri's-şer'iyye ve's-şirkiyye*. Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, 1433/2012.
- Bozkurt, Nebi. "Mezarlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/519-522. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Bûsîrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr. *Misbâhu'z-zücâce fî zevâ'idi İbn Mâce*. Nşr. Muhammed Muhtar Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve shâhu'l-'Arabîyye (Sihâhu'l-luga)*. Nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1376/1956.

- Dönmez İbrahim Kâfi. "Sedd-i zerâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/277-282. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 7 cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî. *el-Müsned*. Nşr. Hüseyin Selim Esed. 14 cilt. Dımaşk: Daru'l-Me'mûn, 1410/1989.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Ahkâmu'l-cenâiz ve bideuhâ*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1412/1992.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*. 3 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1420/2000.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Sahîhu Süneni İbn Mâce*. 3 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1997.
- Elbânî, Nâsirüddin. *İrvâu'l-galîl fi tahrîci ehâdîsi Menârî's-sebîl*. 9 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1399/1979.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyiu fi'l-ümme*. 14 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1412/1992.
- Fayda, Mustafa. "Cennetü'l-bakî'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/387. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbahu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. Nşr. Abdülazîm eş-Şinnâvî. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Gengûhî Reşîd Ahmed. *el-Kevebü'd-dürrî alâ Câmi'i't-Tirmizî*. Cem'. Muhammed Yahya b. Muhammed el-Kandehlevî. Nşr. Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî. 4 cilt. Hindistan: Matbaatü Nedveti'l-Ulema, 1395/1975.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 5 cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*. Nşr. Abdülmunim Halîl Nehiy. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd (Medîneti's-selâm)*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 18 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah. *Mürşidu zevi'l-hicâ ve'l-hâce ilâ Sünen-i İbn Mâce*. 26 cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1439/2018.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer ed-Dimeşkî. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhi Tenvîri'l-epsâr*. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvez. 13 cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. 10 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. Nşr. Muhammed Avvâme. 26 cilt. Beyrut: Dâru Kurtuba, 1427/2006.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 24 cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyeye, 1434/2013.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Nşr. İbrahim Zeybek-âdil Mürşid. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbu't-temyîz*. Nşr. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1441/1991.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'l-kebîr*. Nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs. 4 cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hazm, Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-Muhallâ*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 11 cilt. Kahire: İdaretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, 1349, 5/160.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*. Tertîb, Alâüddîn Ali b. Belbân. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 18 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî. *Meşrûiyyeti ziyâreti'l-kubûr*. Nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî. b.y. 1375/1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd ('Avnü'l-ma'bûd'la beraber)*. Nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 13 cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Nşr. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle. 13 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1413/1993,
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed. 15 cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân. *eş-Şerhu'l-kebîr*. Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed. 32 cilt. Cîze: Dâru Hechr, 1416/ 1993.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 5 cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1430/2009.
- İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed b. Müflih el-Makdisî. *Kitâbü'l-Fürû'* (Merdâvî'nin *Tashîh'i* ile beraber). Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 12 cilt. Riyad: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. Nşr. Abdullh Ali el-Kebir vd. Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Mısırî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Nşr. Zekeriyya Umeyrât. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerhu ve't-tevcîhu ve't-ta'lîlü fî mesâilî'l-müstahrece*. Nşr. Saîd A'râb. 20 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*. Nşr. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 cilt. Cidde: 1399/1979.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn. *el-Cevâbü'l-bâhir fî züvâri'l-mekâbir*. Nşr. Süleyman b. Abdurrahman es-Sanî'-Abdurrahman b Yahya el-Yemânî. Riyad: Dârü'l-Minhâc, 1404/1984.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn. *Mecmûu fetâvâ*. Nşr. Abdurrahman b. Muhammed-Muhammed b. Abdurrahman. 37 cilt. Medine: Mücemmeu'l-Melik Fehd, 1425/2004.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Nşr. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. K ahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi şerhi Bulûgi'l-merâm*. Nşr. Subhî b. Muhammed Ramazan-Ümmü İsrâ bint Arefe Beyûmî. 6 cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî. *el-Mesâlik fî şerhi Muvatta-ı Mâlik*. Nşr. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymanî- Âişe binti el-Hüseyn es-Süleymanî. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbnü'l-Hâc, Muhammed b. Muhammed el-Fâsî. *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-a'mâl bi-tahsîni'n-niyyât ve't-tenbîh 'alâ ba'zi'l-bida' ve'l-'avâ'idilleti'ntuhilet ve beyâni şenâ'atihâ ve kubhîhâ*. 4 cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Mısrî. *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmi's-sahîh*. 36 cilt. Katar: Dâru'l-Felâh, 1429/2008.
- İmrânî, Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. Nşr. Kasım Muhammed en-Nûrî. 14 cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000.

- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. 45 cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî. *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 40 cilt. Riyad: Dâru'l-Mî'râc, 1416/1996.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsa. *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. Nşr. Yahya İsmâil. 9 cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâi'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kastallâni, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî ilâ şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1323.
- Kurtubî, Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim limâ eşkele min tellîsı kitabı Müslim*. Nşr. Muhyiddin Dîb Müstû vd. 7 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996.
- Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî. *Kenzu'r-râgibîn şerhu Minhâci't-tâlibîn*. Nşr. Mahmûd Sâlih Ahmed Hasan el-Hadidî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1434/2013.
- Ma'rûf, Beşşâr Avvâd-Arnaût, Şuayb. *Tahrîru't-Takrîb*. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.
- Mer'î b. Yûsuf, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Kermî. *Şifâu's-sudûr fî ziyâreti'l-meşâhidi ve'l-kubûr*. Nşr. Cemâl b. Habîb Salâh. Riyad: Riâsetü İdareti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, 1423/2003.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1391/1972.
- Müslim b. Haccâc Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdulkaki. 2 cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen* (Suyûtî ve Sindî haşiyeleriyle birlikte). 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Hasan Abdülmun'im Şelebî. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*. Nşr. Muhammed Necîb el-Mutî. 23 cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *Hulâsatu'l-ahkâm fî mü-himmâtü's-süneni ve kavâidi'l-ahkâm*. Nşr. Hüseyin İsmâil el-Cemel. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994.
- San'ânî İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil. *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm*. Nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk. 8 cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni'n-Nesâî* (Sünen-i Nesâî ile birlikte). 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*. Nşr. Halîl Me'mûn Şiha. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1416/1996.
- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb. *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd*. 10 cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyyi, 1394.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Ukûdu'z-zeberced fî i'rabi'l-hadisî'n-nebevî*. Nşr. Selmân el-Kuzât. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1414/1994.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Şerhu's-Suyûtî alâ Süneni'n-Nesâî*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Neylü'l-eotâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. Nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk. 16 cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427.

- Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfî*. Nşr. eş-Şeyh Zekerîyyâ Umeyrât. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1990.
- Şürûnbülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *Merâkî'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh*. Nşr. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Taberânî, Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî. 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. 16 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî. *Hâşiye alâ Merâkî'l-felâh şerhi Nûri'l-îzâh*. Nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. Nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Cîze: Dâru Hecr, 1400/1999.
- Tehânevî, Zafer Ahmed. *İ'lâü's-sünen*. 22 cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1415.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh. *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen (Hâşiyetü Mişkâti'l-Mesâbîh)*. Nşr. Abdülhamid Hindâvî. 13 cilt. Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr*. Nşr. Şuayb el-Arnaût-Abdullatîf Hirzullah. 6 cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Nşr. Ali Muhammed Muavvez vd. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1990.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Telhîsü'l-Müstedrek (Müstedrek'le birlikte)*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Nşr. Abdülkâdir Abdullah Halef el-Ânî. 6 cilt. Kuveyt: Dâru's-Safve, 1413/1992.